

УДК 504(07)

Олена Задорожна,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

СТРУКТУРА СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті обґрунтовано структуру світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності. Під час дослідження використано метод аналізу науково-педагогічних літературних джерел із зазначеної проблеми. Висвітлено компоненти структури світоглядних переконань у студентів із використанням засобів природоохоронної діяльності у навчально-виховному процесі, а саме: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-інформаційний та діяльнісно-практичний. Визначено показники компонентів: особистісно-ціннісні установки та переконання, наявність системи знань з охорони природи, практичний досвід природоохоронної діяльності.

Ключові слова: світоглядні переконання, цінності, мотиви, ціннісно-мотиваційний компонент, когнітивно-інформаційний компонент, діяльнісно-практичний компонент, засоби природоохоронної діяльності.

В статье обосновано структуру мировоззренческих убеждений студентов средствами природоохранной деятельности. Во время исследования использован метод анализа научно-педагогических литературных источников по данной проблеме. Освещены компоненты структуры мировоззренческих убеждений студентов с использованием средств природоохранной деятельности в учебно-воспитательном процессе, а именно: ценностно-мотивационный, когнитивно-информационный и деятельно-практический. Определены показатели компонентов: личностно-ценностные установки и убеждения, наличие системы знаний по охране природы, практический опыт природоохранной деятельности.

Ключевые слова: мировоззренческие убеждения, ценности, мотивы, ценностно-мотивационный компонент, когнитивно-информационный компонент, деятельно-практический компонент, средства природоохранной деятельности.

In the article the structure of world outlook in students by means of environmental protection. During the study, the method of analysis of scientific and educational literature with the problem. Deals with the structure components philosophical beliefs of the students with the use of environmental

performance in the educational process, namely value-motivational, cognitive-informative and action-practical. Indices components: personal and availability of attitudes and beliefs regarding the organization and conduct environmental activities of formation for reasons of environmental performance in future professional case; availability of knowledge on nature protection from environmental mastery of concepts; knowledge of the theory and methods of environmental protection. Practical experience in environmental protection, formation of practical knowledge and skills implement environmental activities.

Key words: *ideological beliefs, values, motives, values and motivational component, cognitive component information, activity and practical components, environmental protection facilities.*

Проблема формування світоглядних переконань у студентів щодо потреби бережливого ставлення до природи, участі в природоохоронній діяльності є актуальною, як один із шляхів збереження довкілля та його охорони, вирішення якої досягається через екологічну освіту молодого покоління, яке в майбутньому вирішуватиме виробничі, господарські та інші проблеми, застосовуючи отримані екологічні знання та навички природоохоронної роботи.

Структурні компоненти будь-якої системи можуть існувати як відносно самостійні системи, тобто мають власну структуру, логіку, сукупність елементів, внутрішню організацію. Розглянемо структурні компоненти професійної підготовки студентів у контексті формування світоглядних переконань засобами природоохоронної діяльності.

Збереження навколишнього природного середовища та формування світоглядних переконань щодо ціннісного ставлення до природи займає важливе місце серед наукових досліджень. Екологи, природодослідники такі, як В. Борейко, В. Бровдій вважають, що формування бережливого ставлення особистості до природи може відбуватися лише за умови безпосередньої взаємодії їх із природою [1, с. 143].

За словами видатного педагога-класика В. Сухомлинського: «Природа – благодатне джерело виховання людини. Але з пізнання природи лише починається становлення розуму, почуттів, поглядів, переконань» [15, с. 143]. Педагоги сучасності такі як, В. Гриньова, С. Ключка, Л. Лук'янова та ін., вважають, що сформованим переконанням особистості щодо бережливого ставлення до природи передують ряд взаємозалежних компонентів, процес формування одного залежить від рівня сформованості попереднього, зокрема, сприйняття об'єкта, явища веде до розуміння, набуття знань, обмірковування, формування певних життєвих цінностей, котрі переходять у свідомість особистості та стають світоглядними переконаннями, що, в свою чергу, є мотивами, які стимулюють до певної життєвої позиції, екологічної вихованості й активної природоохоронної діяльності [4; 8; 11].

Метою статті є визначення структури світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності.

Світоглядні переконання та процес їх формування у студентів засобами природоохоронної діяльності пов'язані з внутрішніми стимулами, цінностями, які мають ціннісно-мотиваційну основу і є поштовхом до здійснення різних видів діяльності, в тому числі й природоохоронної. Це дає підстави до виділення ціннісно-мотиваційного компонента в структурі світоглядних переконань, який характеризується ставленням особистості до навколишнього природного середовища на рівні сформованих ціннісних орієнтацій, ціннісне сприйняття довкілля.

Цінності є невід'ємною частиною відносин людини із навколишнім світом, у якому проходить його життєдіяльність і пізнання. Цінності виступають властивістю буття, які створює людина або які мають певне відношення до неї. Різні автори аналізують їх по-різному [3, с. 126].

У філософській енциклопедії зазначено, що «цінність – це поняття, яке означає, по-перше, позитивну або негативну значущість певного об'єкта, на відміну від його екзистенціальних і якісних характеристик (предметні цінності), по-друге, нормативний, приписно-оцінний бік явищ суспільної суб'єктивної свідомості (суб'єктивні цінності)» [4, с. 442].

В. Гриньова стверджує, що «цінність – це не будь-яка значущість, а лише та, яка відіграє позитивну роль у розвитку суспільства: вона... пов'язана із соціальним прогресом» [4, с. 149]. Автор зазначає, що цінностями варто вважати предмети, як матеріального, так і ідеального характеру, а також їх якості і властивості, які мають позитивну значущість для суспільства й особистості, тобто здатні задовольнити їх потреби, слугувати їх інтересам.

І. Пригожин цінностями вважає «ціннісні уявлення, які є суспільними ідеалами, стереотипами суспільної та ідеальної свідомості, що функціонують як ідеальні критерії – оцінки й орієнтації особистості й суспільства» [13, с. 47].

Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення поняття «цінності», слід зазначити, що цінності – це специфічне утворення свідомості, форма прояву людиною різноманітних відношень, особливе значення речей, явищ, процесів, ідей для суб'єкта його потреб та інтересів. Формування у студентів ціннісних орієнтацій на вирішення екологічних проблем у професійній діяльності здійснюється на основі розвитку їх мотиваційної сфери.

Екологічні цінності досліджував В. Борейко. До них він відносить релігійні, естетичні, етичні цінності, цінності життя, духовні цінності; природу розглядає як естетичну цінність; вважає, що цінності дикої природи викликають відповідно мотивацію до природоохоронної діяльності [1, с. 86].

Отже, екологічні цінності формуються під час усвідомлення

майбутніми педагогами своїх потреб, тобто в результаті ціннісного ставлення, яке виникає відповідно до природоохоронних потреб, супроводжується усвідомленням особистості себе як частини природи.

У психологічній літературі мотивом визначають спрямованість особистості на окремі сторони діяльності, пов'язану з внутрішнім ставленням до неї. Реально діючими мотивами В. Гриньова називає такі, що виникають та розвиваються самостійно і є виявом внутрішньої потреби [4, с. 116].

Мотиви виникають під впливом зовнішнього середовища, впливають на внутрішній світ людини і проходять через її свідомість, досвід, цінності, формуючи її світосприйняття [10, с. 15]. Мотиви й активність особистості відіграють важливу роль у формуванні певних особистісних якостей. Так, В. Вербицький зазначає, що система потреб і мотивів визначає не тільки напрям активності людини, а й своєрідність її особистості. Вона лежить в основі виникнення світоглядних переконань [3, с. 45].

У науковій літературі світоглядні переконання визначаються як стійкі властивості особистості, її погляди, що відповідають рівню її свідомості, життєвим позиціям і виражають її готовність до застосування знань як стимулів власної поведінки [7, с. 162].

Мотивація студентів до природоохоронної діяльності ґрунтується на екологічних і природоохоронних засадах, проявляється у прагненні до набуття необхідних знань для збереження навколишнього природного середовища, вивчення екологічних проблем і бажанні брати участь у їх вирішенні; стійких переконаннях у необхідності у професійній справі вчителя природничих дисциплін організувати та проводити природоохоронну діяльність.

Отже, ціннісно-мотиваційний компонент структури світоглядних переконань у студентів ми визначаємо як сформованість мотивації та ціннісного ставлення до природи як джерела, моральних засад природокористування, а також здатність оцінювати стан навколишнього природного середовища, проявляти власну поведінку щодо екологічних проблем у професійній справі. Він відображає наявність у студентів певних екологічно-ціннісних орієнтацій щодо гармонізації відносин між людиною й природою, розвиненої мотиваційної сфери, пізнання до об'єктів та явищ природи, внутрішні установки та переконання щодо необхідності природоохоронної діяльності.

Ефективність формування світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності забезпечується за умови надання їм теоретичної екологічної та природоохоронної інформації, яка зацікавлює, спонукає до набуття знань про навколишнє природне середовище.

У процесі навчання, крім ціннісно-мотиваційних орієнтацій, студенти оволодівають системними знаннями про взаємозв'язки навколишнього природного середовища, шляхи охорони та збереження

природних екосистем. Засвоєння системи екологічних та природоохоронних знань дає можливість формування структури стійких світоглядних переконань про необхідність активних природоохоронних дій для збереження, відтворення й охорони природних ресурсів, а також усвідомлення необхідності практичної природоохоронної роботи.

Когнітивно-інформаційний компонент у структурі світоглядних переконань відображає сформованість певної системи знань: психолого-педагогічних, біологічних, географічних, екологічних і природоохоронних, екологічної поведінки для гармонізації взаємозв'язків у системі «людина – суспільство – природа», а також потреби у власній реалізації професійної діяльності вчителя природничих дисциплін у збереженні, й охороні навколишнього середовища.

У процесі активної інтелектуальної діяльності в студента формується вміння оцінювати природні та техногенні явища, ситуації навколишньої дійсності, які зумовлюють певне ставлення до подій, що відбуваються навколо, накопичуються знання, які дають можливість збагатити власний досвід і сформувані готовності до екологічно доцільних дій [8, с. 65].

Отже, знання є сполучною ланкою між пізнавальною діяльністю і практичними діями, слугують основою формування чіткої екологічної позиції. Екологічні і природоохоронні знання мають зайняти особливе місце в системі ціннісних координат особистості та визначати вектор майбутньої професійної діяльності педагога. Знання, позбавлені ціннісної основи, не переходять в переконання, вони втрачають свою соціально-професійну функцію. Знання тоді переходять в особистісне надбання, коли в людини народжується ставлення до цих знань, з'являється потреба в тлумаченні цінностей буття. Знання є головним ресурсом для формування у студентів світоглядних переконань, логічним результатом процесу пізнання природи, її стану на основі взаємозв'язків у системі «людина – суспільство – природа», адекватним відображенням її у свідомості людини у вигляді екологічних уявлень, понять, суджень, теорій, що включає усвідомлення та розуміння дії екологічних законів, принципів взаємовідносин різних об'єктів природи між собою та з людиною, організації, управління, використання та збереження природи і її ресурсів [8, с. 169].

За словами Є. Легкова, важливу роль у формуванні переконань відіграють емоції, покликані ввести ідею в свідомість, зробити її стійкою і здатною пробудити людину до дії. Завдяки емоціям, що є своєрідними оцінками дійсності, знання з нейтральних перетворюються в особисто значимі для особистості. Якщо екологічна ідея не має сигнального значення, вона не викликає емоцій в особистості і не буде засвоєна нею або буде засвоєна формально. Саме дієвість, яка створюється і живиться почуттями і звичкою, піднятою до рівня потреби, дає змогу відрізнити переконання від простого знання, розглядати його як оригінальне явище духовного світу людини. Сила і зміст переконань, що виявляють

найістотнішу рису спрямованості особистості, впливають на її ставлення до предметів і явищ дійсності, створюють певні умови життя індивіда, що звичайно накладає певний відбиток на весь психологічний склад особистості, помітно проявляючись у всіх її діях і вчинках, створюючи їй, так би мовити, загальну своєрідну характеристику [10, с. 12]. З цього приводу автор зазначає: «Звичайно знання люди засвоюють від інших людей, але до справжніх, дієвих переконань вони приходять через власний життєвий досвід» [10, с. 4].

Отже, за даними досліджень психологів, переконувальний вплив є специфічним видом психологічного впливу, який відрізняється від інших видів психологічним станом партнерів у процесі комунікації, усвідомленістю ними самого акту впливу, можливістю критичної оцінки кожного епізоду спілкування, моральним характером змісту і цілей впливу. Та в основі формування переконань лежать знання, які пройшли через власний життєвий досвід особистості.

Нам імпонує твердження С. Совгіри про низку ієрархічно організованих зв'язків та елементів, які відбуваються у світогляді індивіда в послідовності «знання – переконання – діяльність», для того, щоб досягнути такої послідовності потрібно «перевести» знання в переконання. При цьому знання треба перетворити в гнучку систему поглядів людини на світ, на її місце в ньому, пропустивши через почуттєво-емоційну сферу особистості. У цьому разі послідовність основних елементів буде такою: «знання – емоції – мислення – свідомість – істина – переконання – діяльність» [14, с. 176]. Досліджуючи когнітивний компонент, автор пов'язала знання з умінням здійснювати цілеспрямовані практичні дії. Під обсягом знань дослідниця розуміє сукупність провідних понять, ідей, теорій, законів, які виконують системоутворюючу роль у конструюванні змісту та вивченні екології [14, с. 477].

За визначенням І. Дичківської, накопичення знань обов'язково передбачає їх застосування, що формує певний стиль мислення, сформованість умінь і навичок, репродуктивний та творчий рівень відтворення теоретичних положень та понять екологічного навчання в практичній діяльності [6, с. 183].

Когнітивно-інформаційний компонент передбачає достатнє засвоєння особистістю основного багажу екологічних і природоохоронних знань, сформовані світоглядні переконання, наявність елементів екологічної культури, установок, норм поведінки в природі, притаманних майбутнім учителям природничих дисциплін.

Отже, когнітивно-інформаційний компонент у структурі світоглядних переконань у студентів відображає комплексну, сформовану систему усвідомлених екологічних та природоохоронних знань, правил і норм поведінки в навколишньому природному середовищі.

На відміну від вищезазначених ціннісно-мотиваційного та

когнітивно-інформаційного компонентів, діяльнісно-практичний компонент світоглядних переконань у студентів передбачає формування досвіду природоохоронної діяльності, вміння застосовувати екологічні та природоохоронні знання на практиці, у майбутній своїй професійній справі.

Зміст діяльнісно-практичного компонента світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності становить наявність практичних природоохоронних дій у природі, стратегій поведінки, досвіду природоохоронної діяльності. Цей компонент передбачає не лише набуті і цілеспрямовані вміння й навички, але й можливість їхньої якомога повнішої реалізації, застосування на практиці. Він визначає здатність особистості професійно здійснювати природоохоронну діяльність, реалізовувати завдання і розв'язувати проблеми, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, відповідно до необхідних потреб активної участі в організації природоохоронних заходів [7, с. 74].

Є. Легков вважав, що особистість людини народжується в її діяльності, яка реалізує її зв'язки зі світом, а перші активні й свідомі вчинки – це і є початок особистості. Вітчизняна психологічна наука проблему взаємодії людини з навколишнім середовищем аналізує з позиції єдності діяльнісного компонента та цілісної організації психічного життя людини [10, с. 44]. Автор, аналізуючи діяльність, відзначає, що «знання люди засвоюють лише від інших людей, але до справжніх, дієвих переконань вони приходять через власний життєвий досвід» [10, с. 24]. Майбутнє для особистості має вигляд абстрактної перспективи застосування знань, що не може слугувати достатнім мотиваційним чинником учіння. Детермінація майбутнім (робота, ситуація) наповнює діяльність студента особистісним смислом. У цих умовах студент свідомо обирає свою поведінку в кожен момент часу, перекидаючи міст між минулим, теперішнім і майбутнім [9, с. 56].

Отже, діяльнісно-практичний компонент відіграє ключову роль у структурі світоглядних переконань студентів та процесах їх формування засобами природоохоронної діяльності. Він виявляється в умінні застосовувати екологічні знання, сформовані світоглядні переконання природоохоронного характеру про природу, людину, суспільство, практичну природоохоронну діяльність; умінні формулювати на педагогічній практиці природоохоронні завдання та розв'язувати їх, порівнювати заплановані результати із здобутими, оцінювати та коригувати власну діяльність, готовність працювати з науковими джерелами, опановувати й реалізовувати різноманітні форми проведення природоохоронної діяльності.

Узагальнюючи результати нашого дослідження з визначення структури світоглядних переконань у студентів засобами природоохоронної діяльності на основі попередньо висвітлених їх складових, можемо констатувати наявність трьох компонентів: ціннісно-мотиваційного, когнітивно-інформаційного та діяльнісно-практичного, у

яких проявляються показники сформованості світоглядних переконань, екологічних знань, практичних умінь і навичок природоохоронної діяльності, а також загальнолюдські і професійні цінності студентів.

Нами визначено показники компонентів світоглядних переконань засобами природоохоронної діяльності. У психолого-педагогічній літературі термін «показник» тлумачиться, як ознака, на підставі якої здійснюється класифікація та експертна оцінка педагогічного досвіду: підвищення якості процесу; створення цілісної системи всебічного розвитку особистості; відкриття нових педагогічних фактів та цінностей [7, с. 76].

Стан сформованості світоглядних переконань зумовлюється наявністю вищезазначених компонентів, тому визначення показників сформованості світоглядних переконань здійснювалось відповідно до них. Так, ціннісно-мотиваційний компонент став основою для визначення показників – наявність особистісно-ціннісних установок та переконань щодо організації і проведення природоохоронної діяльності; сформованість мотивів до природоохоронної діяльності у майбутній професійній справі. У когнітивно-інформаційному компоненті визначено показники: наявність системи знань з охорони природи на основі оволодіння екологічними поняттями; знання теорії та методики проведення природоохоронних заходів. У діяльнісно-практичному компоненті визначено такі показники: практичний досвід природоохоронної діяльності, сформованість практичних знань, умінь, навичок здійснення природоохоронної діяльності.

Отже, нами обґрунтовано структурні компоненти світоглядних переконань студентів у контексті їх формування засобами природоохоронної діяльності, до яких належать: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-інформаційний, діяльнісно-практичний. Відповідно, визначено їх показники сформованості у студентів засобами природоохоронної діяльності.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми структури світоглядних переконань особистості. Подальших наукових розробок потребує питання обґрунтування теоретичних та практичних засад забезпечення наступності у формуванні світоглядних переконань студентів педагогічних університетів до природоохоронної діяльності в системі неперервної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борейко В. І. Оцінка економіко-екологічної ефективності і механізм удосконалення природокористування у промисловості : дис. ... кандидата економ. наук : 08.08.01 / Борейко Володимир Іванович. – Рівне, 2001. – 252 с.
2. Бровдій В. М. Закони екології (соціально-економічні, геофізичні та геохімічні) : навч. посібник з екології / В. М. Бровдій, О. О. Гаца ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська екологічна академія наук. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 179 с.

3. Вербицький В. В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня: з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти / В. В. Вербицький. – К. : Деміур, 2002. – 232 с.
4. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Гриньова Валентина Миколаївна. – Х., 2000. – 419 с.
5. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. П. Грошовенко. – К., 2007. – 16 с.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / Ілона Миколаївна Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
7. Задорожна О. М. Формування світоглядних переконань у студентів педагогічних університетів засобами природоохоронної діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Задорожна Олена Михайлівна. – Умань, 2016. – 243 с.
8. Ключка С. І. Формування екологічної компетентності студентів технологічного університету засобами природоохоронної діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Ключка Світлана Іванівна. – Черкаси, 2012. – 269 с.
9. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори : [в 2 т.] / Коменський Я. А. ; під ред. А. А. Красовського. – К. : Радянська школа, 1940. – Т. 1 : Велика дидактика. – 1940. – 248 с.
10. Легков Є. І. Переконавання та їх виховання у дітей / Є. І. Легков. – К. : Рад. школа, 1960. – 52 с.
11. Лук'янова Л. Б. Екологічна компетентність майбутніх фахівців : навч.-метод. посібник / Л. Б. Лук'янова, О. В. Гуренкова; Ін-т педагогічної освіти дорослих АПН України, Київська держ. академія водного транспорту ім. П. Конашевича-Сагайдачного. – Київ – Ніжин : ПП Лисенко, 2008. – 243 с.
12. Маргламова К. Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи як складової природоохоронної роботи в основній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / К. Г. Маргламова. – Умань, 2011. – 20 с.
13. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.
14. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 2009. – 571 с.
15. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський ; ред. кол. О. Г. Дзевєрін (гол. ред.), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, О. В. Киричук [та ін.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 147–416.